

פרק רביעי

כור הקינה

מסע החניכה של בני קין התרכז סביב מעשי הקינה (= היצירה) והדרכים להגן עליה מפני פירותיה. אך תחום היצירה של בני קין אינו מוגבל למטאלורגיה. לאחר שעברו חניכה הפכו האמנויות לנחלתם של נאמני אל המערה.

עוגת הנפחים

בנו של מתושאל, למך, מסמל את שחרור הנפחים מעול האלים ה"עצמאיים". למך הוא גם היחיד מבני שושלת בני קין הזוכה לפירוט של תולדות חייו. מוזכרות שתי נשותיו, מוזכרים ארבעת ילדיו, ומוזכרת תקרית שבה למך מתוודה שהרג איש כתוצאה מהגנה עצמית.

שתי נשותיו של למך הן עֶדָה וצֶלָה. השם עֶדָה נגזר מן השורש "עד" המסמל נצחיות. פירוש השם צֶלָה מתבהר על רקע המשמעות של השורש "צל" בעברית העתיקה, דהיינו יצירת צורה. המונח צֶלָמִית לתיאור חפץ-יוקרה מנחשת רומז כי לשורש "צל" יש משמעות גם כנסיכת הנחשת בתבנית. שמות נשותיו של למך מסמלים איפוא שני קטבים: עֶדָה היא הנצחיות של עידן הקדם-צורה בהיווצרות עוג הנתוך, צֶלָה היא עידן התגבשות היצירה על-ידי התקשות המתכת. כך, במובן מופשט יותר, הופך מעשה היצירה, לאחר מסע החניכה, למעשה הנמתח בין שני קטבים: הנצחיות והזמן. ארבעת ילדי למך (תוֹבֵל קֵין, יָבֵל, יוֹבֵל ונְעֻמָּה) מסמלים את תוצאות שילוב הקטבים בעולם היצירה. תוֹבֵל קֵין הוא אמן עיבוד הנחשת. יָבֵל מתואר כ"אֵבִי יֵשֵׁב אֶהֱל וּמְקַנָּה", אחיו יוֹבֵל הוא "אֵבִי כָל-תִּפְשׁ כְּנֹר וְעוֹנֵב"¹. שמותיהם של יָבֵל ויוֹבֵל זהים. תוֹבֵל קרוב מאוד לשמם. מכאן שבני למך אינם מייצגים התמחויות בתחומים נפרדים אלא פנים שונות של בני קין. כך מוצג בתנ"ך יתרו הקיני כבעל עדר צאן שחתנו משה מטפל בו. גם הומרוס מתאר את הקיקלופים כרועי צאן. לכן יָבֵל ותוֹבֵל קֵין נראים כשני צדדים של בני קין.

¹ בראשית ד 20-21.

ברוב התרבויות העתיקות מתגלה קשר הדוק בין נפחות ובין מוסיקה, ריקוד ושירה.² בכתבי אוג'רית הנגנים נקראים "עמיתי פוֹשֵׁר", פטרון הנפחים, והזמרות נקראות "פוֹשֵׁרוֹת".³ בקפריסין, אחת המושבות הראשונות של הכנענים, פטרון הנפחים שמו פִּינְרָס – אותו כלי-נגינה המיוחס בספר בראשית ליוֹבֵל.

גם בפולחן דיוניסוס אפשר להבחין בקשר אמיץ עם המוסיקה. הדית'רמבים לכבודו של דיוניסוס היו במקורם שירי מקהלות וריקודי-סתרים.⁴ גם הומרוס מציין את הקשר בין נפחות ומוסיקה בעולם האֶגֶאִי כשהוא מזכיר מסורת כרתית שעל-פיה הֶפֵּאִיסְטוֹס הוא האל ה"שומר" על שירת המקהלות והריקודים.⁵ אין פלא שביוון המונח פּוֹיֶאָטָס מתאר בו-זמנית אמן, משורר ובעל-מלאכה.⁶

בספר בראשית, לשלושת בני למך, שהם אחד, יש אחות ושמה נעמה. בניגוד לאחים, לא נאמר מהי התמחותה של נעמה. האם מעיד הדבר על מציאות סספר בראשית מבקש להסתירה? ייתכן מאוד. על-פי מדרשים שונים (במקרים רבים המדרשים שואבים את השראתם משרידי מסורות כנעניות) נעמה היא דמות חושנית המפתה גברים וממלאה את מחשבותיהם ואת חלומותיהם.⁷ ספר הזוהר טוען שענה דומה לגבי נעמה ואף מזהה אותה עם לילית.⁸ תיאור זה מאפשר לזהות את נעמה עם אלת האהבה הכנענית: עשתורת, האלה המרכזית של קפריסין, אי הנחושת,⁹ שם היא נחשבת

² מִרְצִי'ה אֶלִיאָד (*Forgerons et Alchimistes*, עמ' 84) מסכם כך: "בשלבם תרבותיים שונים מאוד (המורים על ותק רב) קשר הדוק מאוד בין אמנות הנפחות ואמנויות המוסיקה, הריקוד והשירה". גם אברמסקי (1953) מציין זאת על סמך ניתוח כתובות עתיקות. קשר זה מוזכר גם בתנ"ך, שם הקינה היא שירת אָבֵל.

³ Wyatt *Religious Texts from Ugarit*, p. 396 (KTU 1.108 R 3-6); Eliade, *Forgerons et Alchimistes*, p. 83.

⁴ על-פי המחבר Jeanmaire (*Dionysos*, עמ' 232-237), הדית'רמבוס היה במקורו מקהלה בת חמישים משתתפים אנשי-סוד המבצעים שירת מענה וריקוד עד שהאל צולח עליהם.

⁵ ראו הומרוס, איליאדה, שיר 18, שורות 595-602.

⁶ הקבלה דומה יש בעברית, בין אִימָן וְאָמָן.

⁷ Patai and Graves, *The Biblical Myths*, pp. 65-69.

⁸ ספר הזוהר, בראשית ג 55א. עוד כתוב שם כי "גם האנשים, וגם הרוחות זנו אתה". ראו גם ספר הזוהר, בראשית א 19ב.

⁹ המלה cupris בלטינית, ומשם Copper, cuivre, Kupfer) נגזרה משם האי קפריסין, שהוא עצמו נלקח מפֶּפֶר העברי, שם התערובת של כֶּפֶר הנחושת ושומן-חיות שהיו מורחים סביב העיניים (בעיקר ככנען ובמצרים).

כ"נשואה" לכל הנפחים. השם עשתורת הפך ביוונית לאַפרודיטה, אלת האהבה ה"נשואה" להפאייסטוס, פטרון הנפחים.

מהו איפוא הקשר בין חניכה, יצירה אמנותית ואלת האהבה? ובכן, השראת המשוררים נחשבת במקרים רבים כפנייה (בעלת אופי חושני ממש) אל המוֹדָה (מלה יוונית שמקורה במלה הצפון-כנענית מוש – הנחש). דומה שנעמה היא דמות נשית המלווה את תהליך החניכה¹⁰ ופועלת כ"מוֹדָה" (במובן המקורי של המלה) לטובת בני קין בכל תחומי היצירה.

הקשר בין הנפחים, השירה, הנגינה ודמותה הנשית של המוֹדָה מוזכר בתרבויות רבות. למשל תַחחֹר, האלה המצרית המשגיחה על מכרות הנחושת בסיני, היתה גם אלת השירה, הזמרה והריקוד.¹¹ בכרתים, אַרְיָאן, בת המלך-נפח המפורסם מִינוֹס, היא אשר הלחינה את הריקודים הראשונים על-פי צלילי נבל ומקהלות נפחים.¹² גם בעולם הקלטי נחשבת השירה כצד משלים, נשי, של הנפחות. בְּרִיגִיט היא אשת החכמה שאליה פנו כל המשוררים, והיא גם פטרונית הנפחים.¹³

נראה כי נעמה, בכל הצורות שהיא לובשת, היא דמות נשית המלווה את החניכה וגם מעניקה השראה ליצירה בכל התחומים. היחס המיוחד לאלת ההשראה לא נעלם עם הזמן והוא ממשיך לטרוד את נפש המשוררים עד עצם היום הזה. כך מעיד רוברט גרייבס:

**המשורר האמיתי צריך תמיד להיות מקורי - במובן
הפשוט ביותר של המלה. הוא צריך לפנות אך ורק אל**

¹⁰ המתח המיני עם דמות נשית, אמיתית או דמיונית, הוא מרכיב יסודי בחניכה בכל התרבויות. אֶלְיָאָד (*Le chamanisme*, chap. 3) מציין כי התרגשות מינית היא אחד המניעים החשובים בשאמאניזם. החניכים מפתחים את כוחותיהם על-ידי קשר מיני עם דמות נשית "מחנכת", שברוב המקרים נחשבת כאשת האל העליון. על-פי עדות של שאמאן מסיביר (Eliade, שם, עמ' 76), "נשמת החניך מפתחת קשר-עגבים עם תשע נשות טִיֶּכָה. כאשר החניכה מסתיימת נשמת השאמאן פוגשת את אשתו השמימית בשמים ומקיימת אתה יחסי מין. שנתיים-שלוש לאחר החוויה האקסטטית הזאת מתקיים טקס סיום החניכה ומתרחשת עלייה לשמים, ואחריה שלושה ימי חגיגה המלווים בהתהללות מינית".

¹¹ ראו Viau (1996), עמ' 39. בעיני בני גָּבֵל נחשבת תַחחֹר כהתגלמות מצרית של עשתורת. ראו Mesnil du Buisson, *Étude sur les dieux phéniciens*, עמ' 93.

¹² ראו Faure, *La vie en Crète*, p. 350.

¹³ ראו Le Roux and Guyonvar'ch, *Les druides*, עמ' 334. בעולם הקלטי כינויה של בריגיט, אֶיֶתְנָה, קשור גם למכרות נחושת ובדיל (המלה *Stain, étain*, כלומר בדיל, מקורה באֶיֶתְנָה) וגם לשירה. אֶיֶתְנָה היא גם אלת הרפואה. וגם כאן קיימת הקבלה עם העולם הכנעני: בספר בראשית (לו 4) בְּשֵׁמֶת (כלומר בעלת סודות צמחי המרפא) היא אכן אשת עשו-אָדָם.

המוזזה, לא אל המלך, לא אל ראשוני המשוררים הרשמיים, ולא אל העם. והוא צריך לומר לה את האמת על עצמה במונחיה היא, האוהבים והרגשיים. המוזזה היא אלה, אבל היא גם אשה. ואם מהללה שוכב אתה בעת שהוא אומר לה משפטים מטאפוריים וצירופי-מלים מחוכמים, בדרך כלל כדי להחמיא לבנה אפולון, היא דוחה אותו בהחלטיות אפילו יותר משהיא דוחה כבד-לשון המתנסה בשירה. משורר אינו יכול להישאר משורר אם הוא חי בתחושה שכבש את המוזזה לעד, ולכן היא תמיד מוכנה לעגוב עליו.¹⁴

בניגוד לאלת הפוריות, שבני-האדם היללו אותה לפני הולדת המטאלורגיה, עוגבת הנפחים אינה דמות אם אלא מוזזה. למן תחילת מסע החניכה ועד סוף החיים לא מפסיקים לחפש אותה ולחזור אחריה. היא זו המזמינה את הנפחים להתעלות כדי לגלותה בכל תחומי היצירה.

הצלילים החדשים

על יוֹבָל, בנו של לֶמֶךְ, נאמר בספר בראשית שהוא אבי כלי-הנגינה וממציא הכינור והעוגב. הכינור הוא כלי-נגינה שבקפריסין שמו פִּינְרָס וביוון פְּנִיקָס (כלומר "הפניקי"). מדובר בנבל בעל שבעה מיתרים.

הנבל (כלומר הכינור) הוא כלי עתיק מאוד שהתפתח כנראה על בסיס הקשת של הציידים הקדמונים. ואולם הנפחים הכניסו בו שינויים מהותיים. הראשון שבהם קשור לבניית הכלי: בכינור יש לוחיות-נחושת בבסיס המיתרים. הוא מתאפיין גם בתיבת-ההודה המורכבת מלוחיות-עץ דקות מאוד (דבר הדורש כלי-נגרות מנחושת). שינויים אלה מגבירים מאוד את עוצמת הצליל המופק.

שינויים מסוג אחר קשורים לכיוון הכלי. שבעת המיתרים יצרו בכינור שבעה צלילים שהיו די קרובים לצלילי הסולם המודרני. בניגוד למה שחושבים היום, הסולם המוסיקאלי אינו המצאה של פיתגורס היווני. הוא מתואר בפירוט כבר באחד מכתבי אוֹגְרִית, כלומר כ- 900 שנה לפני פיתגורס,¹⁵ וככל הנראה היא עתיקה עוד הרבה יותר.

¹⁴ Robert Graves, *Les mythes celtés*, pp. 521-522

¹⁵ בכתובות אוֹגְרִיתיות שנמצאו מוסבר איך לכוון את הכינור, ושם מתגלה טבעו של הסולם הזה. ראו Vitale, 1980. דברים קרובים נמצאו בלוחות שומריים. מכאן שהסולם בן שבעת הצלילים הומצא בתקופת הברונזה הקדומה, ואולי אף בתקופה הכלכוליתית.